

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ ДЛЯ 10 КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчання громадянській освіті старшокласників/старшокласниць спрямоване на реалізацію **загальної мети середньої освіти**, що сформульована у концепції Нової української школи. Вона полягає у розвитку та соціалізації особистості, формуванні її національної самосвідомості, громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних навичок, навичок життєзабезпечення та професійних якостей.

Актуальність та основоположні засади курсу

Важливість громадянської освіти школярів/школярок зумовлена новими соціально-політичними реаліями українського суспільства, пошуком спільних для громадян демократичних цінностей і національних ідеалів, участю України в загальносвітових політичних, економічних і соціокультурних процесах. Це потребує освіти для демократичного громадянства через якісне формування громадянської ідентичності, здатності й готовності молодшої людини до усвідомленого вибору шляхом критичного аналізу різних можливостей та варіантів, активної участі в суспільних процесах, установлення конструктивних відносин на засадах соціального партнерства. Таким чином, одним із основних соціальних замовлень у школі є формування й розвиток здатності школярів до життя й діяльності у правовій демократичній державі.

В основу курсу покладено Глобальні цілі ООН¹, Декларацію ООН з освіти та виховання в області прав людини², Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини³, Практичні пропозиції щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в новій українській школі⁴, Керівні принципи ОБСЄ щодо освіти в галузі прав людини для системи середньої школи⁵, що передбачає консенсус між національним і загальноєвропейським змістом громадянської освіти.

Фундаментальними цінностями сучасного світу є демократія, свобода, повага до прав людини, солідарність та участь. Базова умова демократичного розвитку суспільства – це наявність громадян, котрі володіють уміньми здійснювати зважений і раціональний вибір, критично мислити та аналізувати інформацію, розуміють значення права, толерантно ставляться до думок інших, активно цікавляться суспільним, політичним та економічним життям.

Освітня модель, що передбачає розвиток демократичних цінностей, поведінкових настанов, практичних навичок, знань, оволодіння якими дає змогу кожній особистості дієво долучатися до демократії, уналежнює компоненти, задекларовані *Рамкою компетентностей для культури демократії Ради Європи* як-от:

- *цінності*: повага людської гідності й дотримання прав людини; повага культурної багатоманітності; утвердження демократії, справедливості, рівноправності та верховенства права;

¹Глобальні цілі ООН. UN General Assembly, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 21 October 2015, A/RES/70/1 / <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

²Декларація ООН з освіти та виховання в області прав людини / <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/66/137&Lang=E>

³Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини / https://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/CharterEDCHREUkr_new5.pdf

⁴Практичні пропозиції щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в Новій українській школі / https://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/PracticalRecommend_DemCompetences_ukr.pdf

⁵Керівні принципи ОБСЄ щодо освіти в галузі прав людини для системи середньої школи / <http://www.osce.org/uk/odihr/262226>

- *поведінкові установки*: відкритість щодо інших культур, світогляду і звичаїв; повага; громадянська самосвідомість; почуття відповідальності; почуття власної значущості; стійкість перед невизначеністю;
- *практичні навички*: здатність до самоосвіти; вміння аналітичного й критичного мислення; вміння слухати; спостережливості; співпереживання; гнучкість і адаптація; комунікабельність; лінгвістичні здатності; вміння спілкуватися різними мовами; готовність до співпраці; здатність розв'язувати конфлікти;
- *знання та їхнє критичне осмислення*: самопізнання і критична самооцінка; знання й критичне осмислення мовних стилів у спілкуванні; пізнання світу та його критичне осмислення⁶.

Зміст громадянської освіти визначається як суспільними потребами, вимогами соціальних і державних інституцій, так і інтересами особистості, її ставленням до суспільних проблем і готовністю брати участь у їхньому розв'язанні.

Метою громадянської освіти є:

- 1) формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям відповідальності у власній поведінці;
- 2) виховання поваги до людської гідності й дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, неупередженості, рівності;
- 3) формування громадянської компетентності учнівської молоді, що забезпечує її активну громадянську позицію, здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство у розв'язанні суспільних проблем;
- 4) виховання громадянської свідомості особистості, орієнтованої на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві, почуття приналежності до свого народу, спільних історичних, політичних і культурних цінностей своєї держави;
- 5) виховання толерантності, інклюзії та поваги до культурного різноманіття, різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей;
- 6) розвиток політичної, правової, економічної, соціальної, культурної, медійної грамотності школярів, гнучкості й адаптивності, комунікабельності, готовності до співробітництва, здатності розв'язувати конфлікти й запобігати дискримінації.

Завданням громадянської освіти є забезпечення цілеспрямованої підготовки старшокласників до функціонування у системі суспільних відносин поліваріантного світу, глобалізації, соціальної взаємодії та активної відповідальної участі в суспільній діяльності.

Теоретичні основи курсу складає сукупність філософських, психолого-педагогічних знань та практичних навичок і вмінь, необхідних для системного вивчення і вирішення суспільно-педагогічних проблем; методологічні принципи (гуманізація та демократизація навчально-виховного процесу; природовідповідність та свободовідповідність; системність; диференціація; міждисциплінарна інтеграція; наступність і безперервність; культуровідповідність; інтеркультурність), що є підґрунтям для конструювання змісту, вибору форм і методів навчання; сучасні філософські, психолого-педагогічні й методичні підходи (особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, культурологічний, системний, міжпредметний, контекстний, загальношкільний).

В основу курсу громадянської освіти покладений компетентнісний підхід, що корелюється з ключовими компетентностями, визначеними основами стандарту Нової української школи.

⁶Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Council of Europe, 2016. Available at: <https://rm.coe.int/16806ccc07>

Компетентнісний потенціал курсу (за ключовими компетентностями)

Компоненти	Ключові компетентно ком	№ з/п
<p>Уміння: доступно і переконливо висловлювати власну думку, використовувати можливості мови для розкриття тем громадянської освіти; розпізнавати мовні засоби впливу, володіти техніками переконування; вести аргументовану полеміку на відповідну тематику; читати і розуміти перекладені та адаптовані українською літературною мовою першоджерела, авторські наукові публікації; створювати українською мовою (усно і письмово) тексти з громадянознавчої тематики.</p> <p>Ставлення: повага до української як державної / рідної (у разі відмінності) мови, зацікавлення її розвитком, розуміння цінності кожної мови; толерантне ставлення до плюралізму думок.</p>	Спілкування державною (і рідною, в разі відмінності) мовами	1
<p>Уміння: читати і розуміти наукові публікації та художні твори громадянознавчого змісту іноземною мовою; знаходити та створювати потрібну інформацію про світ іноземними мовами; спілкуватися з однолітками, які представляють різні країни, для взаємообміну думками з громадянознавчої тематики.</p> <p>Ставлення: інтерес до всіх сфер життєдіяльності суспільства України, Європи і світу.</p>	Спілкування іноземними мовами	2
<p>Уміння: оперувати цифровими даними, математичними поняттями для пізнання і пояснення сучасних суспільно-політичних та економічних подій, явищ і процесів; перетворювати джерельну інформацію з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема тощо); будувати логічні ланцюжки; використовувати статистичні матеріали у вивченні питань громадянської освіти.</p> <p>Ставлення: усвідомлення варіативності та значущості математичних методів у розв'язанні сучасних соціальних, політичних, економічних проблем і задач.</p>	Математична компетентність	3
<p>Уміння: пояснювати та оцінювати вплив винаходів, науково-технічного прогресу та нанотехнологій на природне середовище життя людини.</p> <p>Ставлення: відповідальність за ощадне використання природних ресурсів, екологічний стан у місцевій громаді, в Україні й світі; готовність до розв'язання проблем, пов'язаних зі станом довкілля та сталим розвитком.</p>	Основні компетентності у природничих науках і технологіях	4
<p>Уміння: використовувати цифрові технології для пошуку потрібної інформації, її нагромадження, перевірки і впорядкування; досліджувати суспільні проблеми за допомогою сучасних засобів, працювати з великими масивами даних, робити і презентувати висновки, спільно працювати он-лайн у навчальних, соціальних та наукових проектах; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією у процесі аналізу повідомлень мас-медіа; виявляти джерела та авторів інформації, робити коректні посилання.</p> <p>Ставлення: повага до прав людини в роботі з інформацією, дотримання авторського права.</p>	Інформаційно-цифрова компетентність	5
<p>Уміння: визначати власні навчальні цілі, розвивати навички самоосвіти; аналізувати процес власного навчання, відстежувати</p>	Уміння вчитися	6

<p>інновації в науково-освітньому просторі; критично аналізувати й узагальнювати здобуті відомості й досвід, набувати нових компетентностей залежно від власних та суспільних потреб.</p> <p>Ставлення: розуміння соціальної ролі освіти, відкритість до сталого самонавчання, бажання ділитися знаннями з іншими, готовність до інновацій.</p>	<p>впродовж життя</p>	
<p>Уміння: обирати дієві життєві стратегії; виявляти можливості й загрози для майбутньої професійної діяльності; працювати для загального блага громади; генерувати нові ідеї, оцінювати переваги й ризики, вести перемовини, бути соціально мобільною, адаптивною, комунікабельною, відповідальною людиною.</p> <p>Ставлення: відповідальність за ухвалення виважених рішень щодо діяльності в суспільстві, ділова етика та чесність конкуренції.</p>	<p>Ініціативність і підприємливість</p>	<p>7</p>
<p>Уміння: активно слухати та спостерігати, брати відповідальність на себе, проявляти громадянську свідомість, соціальну активність та участь у житті громадянського суспільства, аналітично мислити, критично розуміти світ: політику, право, права людини, культуру, релігію, історію, мас-медіа, економіку тощо.</p> <p>Ставлення: повага до людської гідності, повага до прав людини, визнання цінності демократії, справедливості, рівності й верховенства права; емпатія, відповідальність, активна громадянська позиція.</p>	<p>Соціальна та громадянська компетентності</p>	<p>8</p>
<p>Уміння: розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному багатокультурному світі; окреслювати основні тенденції розвитку культури; зіставляти досягнення української культури з іншими культурами; виявляти вплив культури на особу та розвиток цивілізації.</p> <p>Ставлення: визнання цінності культурного багатоманіття; відкритість до інших культур, переконань та світогляду інших людей, повага і толерантність.</p>	<p>Обізнаність та самовираження у сфері культури</p>	<p>9</p>
<p>Уміння: змінювати навколишній світ засобами сучасних технологій без шкоди для середовища; надавати допомогу собі й тим, хто її потребує; ухвалювати рішення, обмірковуючи альтернативи і прогнозуючи наслідки для здоров'я, добробуту й безпеки людини; вести активний спосіб життя, демонструвати рухові вміння й навички з фізичної культури та використовувати їх у різних життєвих ситуаціях.</p> <p>Ставлення: домінування гуманістичних принципів у світоглядній структурі суспільства, охорона навколишнього середовища, здоровий спосіб життя, відповідальне ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей.</p>	<p>Екологічна грамотність і здорове життя</p>	<p>10</p>

Навчальні ресурси: українські та зарубіжні, зокрема європейські підручники і посібники з громадянської освіти, основ демократії, освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ), національні та міжнародні правові акти, розвивальні ігри, розроблені за сприяння Ради Європи та ЄС («Країна гідності», «Europe Matters – a Question of Values»), навчальні фільми, зокрема з прав людини, документальні відеоматеріали та інші.

Очікувані результати навчально-пізнавальної роботи школярів/школярок із громадянської освіти спираються на такі наскрізні змістові лінії відповідно до концепції Нової української школи: **«Громадянська відповідальність»**, **«Екологічна безпека та сталий розвиток»**, **«Здоров'я і безпека»**, **«Підприємливість та фінансова грамотність»**. Ці лінії відбивають провідні соціально й особистісно значущі ідеї, що послідовно розкриваються у навчанні та вихованні учнів. Наскрізні змістові лінії, спільні для всіх навчальних предметів, є засобом інтеграції навчального змісту, корелюються з ключовими компетентностями, опанування яких забезпечує формування ціннісних і світоглядних орієнтацій учня/учениці, що визначають його/її поведінку в життєвих ситуаціях.

Громадянська освіта спрямована на формування громадянської компетентності школярів/школярок, зокрема:

- *соціально-комунікативної*: вміння й навички спілкування та встановлення конструктивних відносин між людьми, діалогу і громадського обговорення суспільних проблем;
- *інформаційно-медійної*: вміння критично мислити; навички пошуку, аналізу та оцінки інформації, критичної оцінки медіаповідомлень на основі аналізу джерел, соціальної ситуації;
- *розв'язання соціальних конфліктів, проблем*: уміння розв'язувати соціальні суперечності; формування установки на толерантне розв'язання конфліктів;
- *відповідального соціального вибору й прийняття рішення*: готовність до ухвалення обґрунтованого рішення на основі усвідомленого й вираженого вибору;
- *громадянської участі*: установка на відповідальну суспільну діяльність; навички участі в соціальних та політичних процесах.

Зміст курсу

Основними принципами конструювання змісту курсу громадянської освіти для 10 класу є:

- забезпечення цілісності світоглядних знань та уявлень старшокласників, їхніх умінь та способів діяльності;
- відповідність індивідуальним та віковим особливостям учнів;
- формування ціннісних орієнтацій особистості та мотивації до активної громадянської діяльності;
- врахування тенденцій і міжнародного досвіду громадянознавства.

У старшому шкільному віці (16–17 років) якісно змінюється структура навчальної мотивації особистості – навчальна діяльність стає для неї засобом реалізації життєвих планів майбутнього. Отже, завдання громадянської освіти для цієї вікової категорії учнівської молоді спрямовані на створення умов для соціального і професійного самовизначення, отримання соціального досвіду, що сприяє активній життєвій та громадянській позиції випускника/випускниці школи.

Зміст громадянської освіти передбачає інтеграцію соціально-гуманітарних знань із різних навчальних предметів та орієнтацію на розв'язання практичних проблем. Формування цілісного світогляду учнівської молоді та набуття нею **інтегративних громадянознавчих знань** включає такі напрями:

- *морально-етичний*: усвідомлення особистістю суспільних цінностей, громадянських ідеалів, формування етичних норм поведінки, моральних якостей, громадянської відповідальності, громадянської самосвідомості;
- *політико-правовий*: засвоєння знань про права, свободи людини та механізми їхньої реалізації, способи суспільно-політичної участі; розуміння громадянського обов'язку, політичних подій і суспільних процесів;
- *економічний*: формування знань про економіку в повсякденному житті родини, місцевої громади, українського суспільства та розвиток ключових економічних компетентностей громадянина. Розвиток економічної грамотності, дотримання правових норм у економічному житті, участь у творенні громадянського суспільства.
- *екологічний та глобалізаційний*: формування екологічної культури особистості, розуміння нею сучасних екологічних проблем, викликів глобалізації та цілей сталого розвитку, усвідомлення їхньої актуальності, розвиток особистої відповідальності за стан довкілля, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки та здорового способу життя;
- *інформаційно-медійний*: розвиток поінформованості учнів/учениць, розвиток здатності шукати, обробляти, використовувати та перевіряти інформацію, вміння критичного аналізу різнобічної інформації та створення власних медіаповідомлень;

- *інтеркультурний*: оволодіння сукупністю здатностей, необхідних для життя у багатокультурному суспільстві на засадах толерантності; виховання культури соціальних відносин та ефективної комунікації.

Зазначені напрями громадянської освіти органічно взаємопов'язані, об'єднані спільною метою, завданнями, світоглядно-ціннісними засадами, принципами, методами і формами навчання.

Курс передбачає формування громадянської ідентичності особистості на різних рівнях – особистому, сімейному та родинному, рівні навчального закладу, місцевої громади, Батьківщини, світу. Це забезпечується послідовним, цілісним розкриттям усіх складників громадянознавчого змісту для учнів/учениць 10-х класів на основі формування їхньої громадянської ідентичності, ціннісних орієнтацій та громадянських ставлень до самих себе, інших людей (близьких, рідних, друзів, товаришів, інших осіб), навчального закладу, де вони навчаються, місцевої громади, де вони проживають, Батьківщини й світу.

Основними (базовими) поняттями громадянської освіти є: ***людина, особа, громадянин, права людини, верховенство права, інклюзія, громадянське суспільство, громада, громадянська участь, демократія, держава, відповідальність.***

Навчання громадянській освіті спрямоване на формування й розвиток таких умінь старшокласників/старшокласниць як:

- критично мислити, визначати проблему та бачити шляхи її розв'язання;
- аналізувати різні джерела інформації та аргументувати власну думку;
- вести конструктивний діалог, співпрацювати з іншими, знаходити компроміс, поважати думку інших, проявляти толерантність, емпатію;
- реалізовувати свої права та захищати їх, допомагати іншим людям у захисті їхніх прав.

Основними особливостями курсу громадянської освіти є те, що:

- 1) це інтегрований курс, який охоплює філософські, аксіологічні, політичні, правові, економічні, культурологічні, соціально-психологічні знання;
- 2) він спрямований на формування світогляду учнів/учениць старшої школи;
- 3) його завдання полягають як у наданні школярам певної суми знань, так і сприяння формуванню їхніх особистісних якостей та ціннісних орієнтацій, притаманних громадянину демократичного суспільства, формування вмінь громадянської участі та громадянської відповідальності.

Практичні заняття з громадянської освіти допомагають краще засвоїти знання, розвинути вміння, сформувані ставлення та утвердити цінності через особистий практичний досвід учнів. Вони спрямовані на формування навичок соціальної взаємодії, вироблення вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації, перш за все у своєму життєвому середовищі, вміння самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у правовому полі, конструктивно взаємодіяти з суспільством тощо. Програма пропонує орієнтовний перелік тем для практичних занять. Вчителі можуть пропонувати власні теми, враховуючи потреби конкретних учнів/учениць. Щодо форм організації і проведення практичних занять, то важливо, щоб вони відповідали віковим і психологічним особливостям учнів/учениць, були різноманітними, включали у себе групові, дискусійні, дослідницькі та інші методики. Учитель/вчителька може обирати з-поміж різноманітних практичних методів розвитку громадянських компетентностей, зорієнтованих на процес, як-то проведення дебатів, рольових ігор та симуляцій, вивчення кейсів, перегляд та обговорення фільмів, виставок, організація досліджень, презентацій. Деякі методи, як проблемне та проектне навчання, також дозволяють налагодити міжпредметні зв'язки, поєднуючи в одному завданні освітні цілі громадянської освіти та інших предметів.

Оцінювання. Курс громадянської освіти особливий тим, що головна увагу в ньому приділяється не стільки здобуттю учнями/ученицями нової інформації, скільки виробленню навичок, умінь та формуванню ціннісних орієнтацій людини і громадянина. У процесі

оцінювання поступу у розвитку громадянських компетентностей важливо дотримуватися таких принципів, як повага до гідності учня/учениці, прозорість та зрозумілість критеріїв оцінки, справедливість, рівність. Оцінювання у громадянській освіті повинне орієнтуватися насамперед на діяльнісний компонент навчання, як-от вміння учня/учениці дебатовати, написання есе, проведення дослідження, організації кампаній з адвокації тощо.

Оцінювання відіграє однаково ключову роль у громадянській освіті поряд із навчанням, оскільки самі принципи, форма і процес оцінювання можуть сприяти формуванню громадянської компетентності учнів. При цьому, оцінювання повинне надавати учням можливість самим аналізувати власний поступ, приймати рішення щодо вдосконалення власних навичок, а також спонукати до управління процесом їхнього навчання – і становлення як активних громадян демократичного суспільства. Активна участь учнів/учениць у процесі оцінювання дозволяє перетворити цей процес на ефективний інструмент навчання.

Таким чином, важливим є не стільки підсумкове оцінювання (підсумкове, яке дозволяє оцінити рівень компетентності, як-от підсумкове тестування), а насамперед постійне оцінювання (формувальне, що дозволяє відслідковувати розвиток компетентностей у процесі навчання, як-от зворотній зв'язок), яке сприяє покращенню якості навчально-виховного процесу і дозволяє спланувати траєкторію досягнення навчальних цілей відповідно до потреб та поступу кожного учня⁷. Ефективним способом залучення учнів/учениць є самооцінювання та взаємне колегіальне оцінювання у класі (peer assessment) – методи, які дозволяють учням брати на себе відповідальність за власне навчання, а також сприяють детальному ознайомленню учнів/учениць із критеріями оцінки, активному засвоєнню вивченого.

Особливості навчально-виховного процесу

Ефективне навчання старшокласників / старшокласниць громадянської освіти потребує створення та запровадження у навчально-виховний процес методичного інструментарію, спрямованого на формування їхньої громадянської компетентності, що реалізується в активному залученні учнівської молоді до проблемного навчання, експериментування, розвитку критичного мислення, самостійності суджень, творчого потенціалу. Якнайповніший розвиток громадянської компетентності відбувається через навчання на трьох рівнях: засвоєння знань («навчання про»), розвиток розуміння і ставлень («навчання для розвитку розуміння та ставлень»), а також через здобуття практичного досвіду («навчання через досвід»)⁸.

Це вимагає створення умов для мотивації й участі старшокласників/старшокласниць в обговоренні актуальних проблем школи та місцевої громади, суспільства і держави, глобальних проблем сучасності та інформаційного простору. Інтеграція громадянознавчого змісту в курсі передбачає не механічне включення громадянознавчих понять, а опрацювання їх через дію та колективну пізнавальну діяльність.

Навчальна діяльність учнів/учениць має включати самоаналіз, характеристики типових життєвих ситуацій та визначення способів їхнього регулювання; нагромадження досвіду спілкування; проектування процесу самовдосконалення; проведення зустрічей із лідерами громад, депутатами, суддями, журналістами, волонтерами тощо.

- Організація навчання старшокласників/старшокласниць громадянській освіті має заохочувати плюралізм думок та поглядів учнів/учениць, сприяти формуванню їхнього критичного мислення, вміння орієнтуватися у складних суспільних процесах. Це має відбуватися з опорою на актуалізацію соціального досвіду учнів/учениць, що передбачає його поступову реалізацію: конкретний досвід учнів/учениць є основою для усвідомлення ними громадянознавчих понять, положень; він розширюється у навчанні,

⁷ Falk, B. (2000). A better way: Powerful learning supported by assessment. The heart of the matter: Using standards and assessment to learn. – Portsmouth, NH: Heinemann.

⁸ Навчаємо демократії: базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер: Пер. з англ. та адапт. Л. І. Парашенко. – К.: Основа, 2011. – Т. 1. – 164 с.; «Громадянська відповідальність: 70 вправ із розвитку громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення 12 предметів у 5-9 класах» за ред. М. Рафальської (готується до друку у 2017).

перетворюючись у нові знання, які перевіряються і відпрацьовуються на практиці. Такий процес має орієнтуватися не на отримання учнями/ученицями готових відповідей, а спрямовуватися на розвиток самопізнання й самовиховання школярів/школярок, усвідомлення ними суспільних процесів і явищ, осмислення власних життєвих орієнтацій на основі загальнолюдських цінностей. Через організацію різних навчальних ситуацій, добір проблемних завдань, за допомогою яких формуються інтелектуальні та практичні вміння старшокласників/старшокласниць, відбувається становлення їхньої громадянської зрілості.

- У навчанні громадянській освіті старшокласників/старшокласниць ефективними є різноманітні активні та інтерактивні методи навчання як-от: рольові та ділові ігри (моделювання відносин, вивчення ситуацій, що уможливають обговорення соціальних проблем і спільне їхнє розв'язання); аналіз документів громадянознавчої тематики; проектування (розробка та реалізація учнівськими командами проектів у місцевій громаді); дискусії з актуальних соціальних проблем; учнівські конференції, збори, круглі столи (обговорення та прийняття рішень, що визначають основні напрямки діяльності); спільні заходи із місцевою спільнотою; он-лайн спілкування (обговорення на форумі, ведення блогів, розміщення інформаційних ресурсів на сайтах, обмін досвідом проектної діяльності тощо); організація рефлексії учнів (обговорення, твори-роздуми, бесіди тощо).
- Курс громадянської освіти передбачає також участь учнів у соціальних проектах. Як модель практичного застосування набутих учнями громадянознавчих знань і вмінь, соціальні проекти сприяють розвитку мотивації й активізації громадянської активності школярів, формуванню досвіду громадянської участі.
- Устрій шкільного життя, виховне середовище навчального закладу є важливим чинником, від якого залежать результати опанування учнями/ученицями курсу громадянської освіти. Адже в навчальному закладі старшокласники/старшокласниці отримують не тільки знання, а й практичні навички повсякденного громадянського досвіду – партнерства, взаєморозуміння, лідерства й поваги до інших, ініціативності у прийнятті рішень, відповідальності у спільній діяльності.
- Громадянську освіту в школі не варто обмежувати навчальним курсом – її потрібно організовувати на основі загальношкільного підходу, що передбачає наскрізну реалізацію її завдань на всіх рівнях навчально-виховного процесу (навчанні, позакласній роботі, виховному середовищі навчального закладу, соціальному партнерстві з місцевою громадою та з батьками) й складників організаційно-педагогічної структури навчального закладу (стратегічне планування, нормативно-правове забезпечення, навчально-виховна діяльність, моніторинг й оцінювання, кадрове забезпечення).

Структура програми та організація навчання учнів

Програма складається з пояснювальної записки, структурованих за темами очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць та змісту навчального матеріалу як основи для досягнення цих результатів. Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності зорієнтовані на формування відповідних компетентностей і викладені у формі знань, розумінь і вмінь та ставлень, що охоплюють знаннєвий, діяльнісний і ціннісний компоненти громадянської компетентності учнів.

Обираючи форми та методи власної діяльності й навчальної діяльності учнів/учениць із курсу громадянської освіти, учитель/вчителька має враховувати специфіку регіону, особливості навчального закладу, класного колективу, вікові та індивідуальні особливості учнів/учениць.

Програма передбачає вивчення курсу в 10 класах загальноосвітніх навчальних закладів в обсязі 70 годин на рік (2 години на тиждень).

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Кількість годин	Очікувані результати навчально – пізнавальної діяльності учнів / учениць	Зміст навчального матеріалу
РОЗДІЛ 1. ОСОБИСТІТЬ ТА ЇЇ ІДЕНТИЧНІСТЬ		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Дає визначення понять: <i>ідентичність, соціалізація, самовизначення, самореалізація, особиста гідність, совість, сім'я, субкультура.</i> • Називає загальні риси та ознаки ключових понять. • Усвідомлює існування логічних зв'язків між усіма складовими розділу. • Відтворює основну частину навчального матеріалу, знає основоположні теорії та факти, вдало підбирає приклади. • Розуміє значення сім'ї для людини і для суспільства. • Визначає природу молодіжних субкультур. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Вільно оперує основними поняттями. • Використовує загальновідомі докази із самостійною і правильною аргументацією. • Демонструє здатність самостійно підбирати необхідну інформацію до уроку. • Формулює і висловлює власну думку щодо особистої гідності, необхідності автономії особистості, ролі сім'ї у процесі формування людини та громадянина. • Відстоює власну позицію, використовуючи інформацію з різних галузей знань. • Демонструє навички критичного мислення стосовно себе та інших. • Вміє окреслити власні життєві пріоритети. • Відстоює ідею здорового способу життя, підкріплюючи її через виконання власних навичок поведінки у повсякденному житті. • Критично аналізує власні реальні можливості, умови середовища для успішної самореалізації 	<p>Тема 1. Що таке ідентичність? Ідентичність. Види ідентичності. Громадянська ідентичність. Змінний характер ідентичності. Самовизначення. Ідентифікація. Особиста гідність. Совість.</p> <p>Тема 2. Соціалізація особистості Поняття соціалізації. Етапи соціалізації. Суб'єкти соціалізації. Соціалізація як ресурс формування громадянської ідентичності. Соціалізація в сім'ї. Соціалізація серед однолітків. Молодіжні субкультури. Партнерські стосунки в сім'ї. Трансформація моделей сім'ї.</p> <p>Тема 3. Самореалізація людини Самореалізація і розвиток. Індивідуальність особистості. Життєві цінності й пріоритети. Активна громадянська позиція. Мобільність і адаптивність людини. Креативність.</p> <p>Практичні заняття</p> <p><i>Орієнтовні теми:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - «Хто я?» (усвідомлення своєї ідентичності). - «Чи може людина бути творцем власного життя, або як стати успішною людиною?» - «Визначаємо найнеобхідніші умови для самореалізації людини»

	<ul style="list-style-type: none"> • Аналізує вплив субкультур на молодь. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Усвідомлює цінність людського життя. • Усвідомлює свою ідентичність, поважає ідентичність інших. • Визнає цінність особистої гідності людини. • Усвідомлює важливість процесу соціалізації людини в суспільстві. • Усвідомлює необхідність збереження власної автономії та індивідуальності як важливої умови самореалізації особистості та формування різноманітного світу. • Поважає інститут сім'ї. 	
РОЗДІЛ 2. ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Знає зміст понять: <i>людська гідність, свобода, гуманізм, права і свободи людини, права дитини, рівність, справедливість, солідарність, верховенство права, відповідальність, порушення прав людини, міжнародні стандарти захисту прав людини, механізми захисту прав людини і прав дитини.</i> • Пояснює природу прав людини. • Розглядає права людини крізь призму відносин «людина - держава». • Розрізняє права людини та обов'язки громадянина. • Знає про види та покоління прав людини. • Знає, що таке порушення прав людини. • Знає національні та міжнародні механізми захисту прав людини. • Володіє інформацією про порядок звернень щодо захисту прав людини до національних і міжнародних органів та організацій. • Визначає роль прав людини в особистому житті, житті суспільства та інших людей. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Співставляє і порівнює два поняття - «особиста гідність» та «людська 	<p>Тема 1. Людська гідність і права людини Поняття людської гідності. Людська гідність – основа природного права. Рівноправність. Охорона й захист людської гідності.</p> <p>Тема 2. Еволюція прав людини Природа прав людини. Основоположні права і свободи людини. Покоління прав людини. Класифікація прав людини. Борці за права людини. Майбутнє прав людини.</p> <p>Тема 3. Людина і держава Взаємовідносини «людина – держава». Верховенство права. Права і свободи людини та відповідальність держави за їх дотримання, гарантування та захист. Позитивні і негативні зобов'язання держави.</p> <p>Тема 4. Права дитини Поняття прав дитини. Конвенція ООН про права дитини. Захист прав дитини.</p> <p>Тема 5. Механізми захисту прав людини і прав дитини Порушення прав людини. Поняття</p>

	<p>гідність».</p> <ul style="list-style-type: none"> • Вміє захищати особисті права та права інших людей. • Бере участь та вміє організовувати соціальні групи. • Вміє розпізнавати порушення прав людини. • Вміє знаходити відповідну інформацію, критично оцінювати факти, остерігатись упереджень та необ'єктивності, приймати рішення на основі мотивованих суджень • Аргументовано презентує власну думку щодо реалізації прав людини в Україні. • Визначає роль держави та державних інституцій щодо захисту прав людини та прав дитини. • Розуміє як працює система захисту прав людини/дитини. • Визначає шляхи можливих дій у разі проблемної ситуації, пов'язаної з порушенням прав. • Добирає з різних джерел додаткову інформацію щодо функціонування міжнародних та європейських механізмів захисту прав людини. • Оцінює перспективи й основні загрози розвитку прав людини у майбутньому. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Має почуття людської гідності, самоповаги та поваги до інших, незалежно від соціальних, культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей. • Усвідомлює й демонструє відповідальність за свої дії, прагнення особистого розвитку та соціальних змін. • Проявляє стійке негативне ставлення до фактів дискримінації, зневажання людської гідності та зазіхань на права людини. • Проявляє співчуття та солідарність з іншими, прагнення підтримувати тих, чий права людини знаходяться під загрозою. • Демонструє бажання працювати на користь ідеалів фундаментальних прав людини, рівності та поваги до 	<p>механізмів захисту прав людини. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав людини. Національні механізми захисту прав людини, їх класифікація. Правозахисні організації.</p> <p>Як побудувати ефективний механізм захисту прав дитини в школі.</p> <p>Практичні заняття:</p> <p>Орієнтовні теми:</p> <ul style="list-style-type: none"> - «Європейський суд з прав людини» - «Чи можна пожертвувати правами однієї людини для захисту прав багатьох?» - «Організуємо кампанію на захист прав людини у нашому місті» - «Порушення прав дитини та як забезпечити їхнє дотримання в Україні».
--	--	--

РОЗДІЛ 3. ЛЮДИНА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Знання і розуміння:

- **Розуміє та пояснює зміст понять:**
суспільство, соціум, соціальна стратифікація, полікультурне суспільство, суспільна відповідальність, солідарність, стереотипи, упередження, дискримінація, конфлікти, толерантність; переговори, медіація, консенсус, компроміс.
- Описує соціальну структуру суспільства та соціальні інститути.
- Визначає причини виникнення стереотипів, їхній вплив на життя у багатоманітному суспільстві.
- Визначає причини зародження конфліктів.
- Називає основні принципи діалогу між соціальними групами в полікультурному суспільстві: принцип соціальної рівності та справедливості, принцип згуртованості, принцип соціального партнерства.
- Пояснює, що таке соціальні цінності та яку роль в житті суспільства відіграє соціальна відповідальність.
- Характеризує соціальні норми.
- Пояснює, що таке гендерна рівність та в чому полягає її значення.

Вміння і навички:

- Графічно зображує структуру сучасного суспільства.
- Порівнює міжнародні та національні засоби захисту від дискримінації.
- Наводить приклади дискримінації та ксенофобії.
- Добирає способи виходу з конфліктних ситуацій.
- Розрізняє види соціальної відповідальності, види стереотипів та конфліктів.
- Демонструє навички ефективної комунікації та ненасильницького розв'язання соціальних конфліктів.
- Моделює або вдосконалює процес спілкуватися з представниками інших

Тема 1. Соціокультурна багатоманітність.

Поняття суспільства. Соціальна структура суспільства. Соціальна згуртованість, солідарність і відповідальність. Соціальні цінності. Гендерна, етнічна, конфесійна різноманітність. Рівність.

Тема 2. Ефективна комунікація.

Роль спілкування в житті людини й суспільства. Вербальна й невербальна комунікація.

Тема 3. Стереотипи та упередження. Дискримінація. Конфлікти.

Поняття стереотипів і упереджень. Забобони. Шляхи подолання стереотипів. Поняття дискримінації. Основні форми та прояви дискримінації. Толерантність та інклюзія. Поняття конфлікту та його види. Стадії конфлікту. Способи подолання конфліктів. Переговори і медіація. Консенсус і компроміс.

Практичні заняття:

Орієнтовні теми:

- «Мистецтво спілкування»
- «Подолання стереотипів»
- «Розв'язання конфліктів у нашій школі». Вчимося вирішувати проблему (у класі, школі).
- «Створення шкільного центру медіації»
- «Культурне різноманіття нашого краю»
- «Гендерна різноманітність»
- «Організуємо кампанію проти ксенофобії».

	<p>культур.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Вчиться вести переговори, досягати компромісу та консенсусу засобами діалогу через критичне дослідження ситуації конфлікту. • Проявляє медіаторські вміння, пропонує шляхи вирішення конфліктів. • Вміє протистояти проявам расизму. • Виявляє емпатію. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Визнає цінність культурного багатоманіття. • Усвідомлює необхідність поваги та толерантного ставлення до культурних відмінностей. • Проявляє відкритість до міжкультурного діалогу. • Обґрунтовує твердження про те, що подолати більшість проблем багатокультурного суспільства можливо тільки завдяки спільним зусиллям людини, держави, міжнародної спільноти. 	
РОЗДІЛ 4. ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЙОГО ЦІННОСТІ		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Знає зміст понять: демократія, демократичні процедури, плюралізм, врядування, громадянське суспільство, громада, адвокація, волонтерство, солідарність, соціальна згуртованість, соціальний капітал, влада, державна влада, соціальна активність, пряма та представницька демократія, вибори, мажоритарна, пропорційна, змішана виборча система, принципи виборчого права, референдум ; права і обов'язки учнів, учнівське самоврядування, дитяча організація, лідерство, ініціатива.</i> • Знає ознаки демократичного врядування та демократичні процедури. • Знає ефективні форми участі вчителів, учнів та батьків у врядуванні школою. • Розуміє зміст основоположних принципів демократії. 	<p>Тема 1. Демократична держава Виникнення і зміст демократії. Цінності демократії. Демократичні інститути. Конституція та її призначення. Законодавча, виконавча та судова влада в демократичних країнах. Принципи виборчого права. Етапи виборчого процесу. Роль політичних партій в розвитку демократії. Правовий статус політичних партій в Україні. Діяльність та вплив політичних партій на демократію. Громадські організації: правовий статус, діяльність та вплив на демократію.</p> <p>Тема 2. Громадянське суспільство Поняття громадянського суспільства. Функції громадянського суспільства. Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства. Громадянське суспільство та</p>

<ul style="list-style-type: none"> • Розуміє значення людського капіталу для розвитку демократичного суспільства. • Пояснює як співвідносяться і взаємодіють між собою громадянське суспільство і правова держава. • Володіє знаннями про основи місцевого самоврядування. • Має уявлення про способи визначення та вирішення проблем місцевої громади за участю громадян. • Розуміє роль учнівського самоврядування у процесі соціалізації та громадянського становлення школярів. • Знає права і обов'язки учнів. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Уміє порівнювати суспільні явища, системи, процедури («безпосередня демократія і представницька демократія»; «мажоритарна і пропорційна виборчі системи») • Може розтлумачити головні принципи демократії. • Оцінює роль громадських організацій, різних форм активності громадян у функціонуванні демократичного суспільства. • Розвиває здатність взаємодіяти з органами державної влади та місцевого самоврядування. • Визначає форми суспільної активності громадян на рівні місцевої громади, регіону, держави. • Адаптується у шкільну громаду, не втрачаючи особистої автономії. • Активно демонструє навички участі в учнівському самоврядуванні. • Вміє налагоджувати партнерські стосунки зі шкільною адміністрацією, вчителями, представниками місцевої громади. • Бере участь у демократичних процедурах на рівні школи і громади. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Формує переконання, що особистість є найбільшою цінністю лише в умовах демократії. • Проявляє готовність захищати права і свободи людини. 	<p>правова держава.</p> <p>3. Громада Поняття громади. Роль громади в житті людини, суспільства, держави. Реалізація та захист громадою своїх прав і законних інтересів. Вплив громадян на вирішення проблем громади.</p> <p>Тема 4. Громадянська участь у житті суспільства Роль громадянина у демократизації суспільства. Демократичний громадянин. Культура громадянськості. Активна громадянська позиція.</p> <p>Тема 5. Школа – простір демократії Шкільна громада. Взаємодія учнів, учителів, батьків, шкільної адміністрації в організації шкільного життя. Врядування та управління школою. Шкільне самоврядування (учнівське, вчительське, батьківське). Принципи та цінності учнівського самоврядування. Моделі учнівського самоврядування. Школа і місцева громада.</p> <p>Тема 6. Дитячі й молодіжні громадські об'єднання Свобода асоціацій. Дитячі й молодіжні об'єднання й рухи. Створення молодіжної громадської організації. Молодіжні соціальні проекти. Учнівське самоврядування он-лайн</p> <p>Практичні заняття: <i>Орієнтовні теми:</i> «Вибори до органів місцевого самоврядування». «Організація і проведення загальношкільного громадського слухання щодо...» (користування мобільними телефонами, повсякденного носіння шкільної форми, створення електронного класного журналу...) «Повага до меншин – умова збереження миру» (Папа Римський</p>
---	--

	<ul style="list-style-type: none"> • Проявляє готовність до дії та співпраці з іншими; • Розуміє важливість пріоритету інститутів громадянського суспільства у державі. • Позиціонує і сприймає себе частиною громади та суспільства. • Демонструє готовність співпрацювати з іншими для розв'язання суспільних проблем. • Сприймає школу як простір демократії та територію прав людини. 	<p>Іоан Павло II). «Створюємо дитячу організацію в школі». «Учнівський моніторинг: «Статут школи та забезпечення прав дитини в навчальному закладі». «Створюємо шкільні правила разом» (написання та внесення змін до шкільного статуту). «Участь шкільної молоді у прийнятті рішень в місцевій громаді».</p>
РОЗДІЛ 5. СВІТ ІНФОРМАЦІЇ ТА МАС-МЕДІА		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Знає зміст понять: <i>свобода слова, інформація, мас-медіа(медіа), медіатекст, суспільне мовлення, пропаганда, реклама, соціальні мережі, фейк, реклама, маніпуляція, джерела інформації, факт, судження, «мова ворожнечі»</i> • Характеризує функції медіа в демократичній державі та наводить приклади їхнього впливу на прийняття рішень; • Пояснює як медіа впливають на формування громадської думки; • Описує ознаки замовних матеріалів в медіа; • Здатний пояснити базові стандарти подання інформації в медіа; • Знає можливості Інтернету та усвідомлює небезпеки, пов'язані з його використанням. • Характеризує особливості дотримання авторського права. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Здатний усвідомити різницю між реальною подією та її відображенням у медіатексті. • Володіє базовими технологіями запобігання впливу маніпулятивних та пропагандистських медіаповідомлень. • Описує ознаки «мови ворожнечі» і здатний її розпізнати. • Знає, яким чином перевірити 	<p>Тема 1. Комунікація, інформація, медіа Поняття мас-медіа(медіа). Роль інформації та медіа в сучасному світі. Мас-медіа, комунікація, аудиторія.медіатекст.. Різновиди медіа (книга, преса, фото, радіо, кіно, телебачення, Інтернет, мобільний зв'язок) та їхній розвиток. Реклама. Вплив мас-медіа на формування громадської думки та власної позиції людини.</p> <p>Тема 2. Медіа і демократія. Свобода, етика і відповідальність Свобода слова. Обмеження свободи слова. Баланс між свободою вираження поглядів та відповідальністю. Свобода мас-медіа – критерій демократичності суспільства. Що таке цензура. Замовні матеріали («джинса») та їхні ознаки.Суспільні медіа і їхня місія. Шкільні медіа.</p> <p>Тема 3. Маніпулятивний вплив медіа Маніпуляції в медіапросторі. Як розпізнати фейкову інформацію, пропаганду. Роль медіа у провокуванні конфліктів та поширенні стереотипів. Що таке «мова ворожнечі», і як її розпізнати.</p> <p>Тема 4. Критичне сприйняття та</p>

	<p>достовірність джерел інформації.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Надає підтвердження переваг, недоліків і обмежень джерел інформації. • Описує відмінність між фактом і судженням. • Володіє базовими технологіями критичного аналізу медіатекстів. • Здатний простежити переваги і ризики під час користування соціальними мережами. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Підтримує ідею свободи інформації в сучасному світі. • Усвідомлює критичний підхід до медіатекстів. • Визнає свободу слова – фундаментальну цінність демократичного суспільства. • Не вживає «мову ворожнечі». 	<p>протиція маніпуляціям мас-медіа Достовірність інформації в мас-медіа. Джерела інформації. Факт та судження. Авторство медіа тексту Стандарти подання інформації. Критичний аналіз медіатекстів.</p> <p>Тема 5. Інтернет Приватність та конфіденційність у віртуальному світі. Цифрова ідентичність. Соціальні мережі. Права людини в Інтернеті. Безпека та етика поведінки у мережі. Кіберзлочинність. Особливості захисту прав дітей та молоді в Інтернеті.</p> <p>Практичні заняття: Орієнтовні теми: - «Аналіз медіатексту» - «Створюємо шкільні медіа» - «Твоя соціальна інформаційна кампанія в школі/громаді»</p>
<p>РОЗДІЛ 6. ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯН І ДЕРЖАВИ В ДОСЯГНЕННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ</p>		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Може дати визначення понять: <i>економіка як сфера життя, домогосподарство, підприємницька діяльність, сталий розвиток</i> • Вільно оперує поняттями: <i>соціальна держава, ринкова економіка, конкуренція, бюджет, податки, прибуток, зарплата, професія, лобізм, корупція.</i> • Розуміє функції підприємців, домогосподарств і держави в ринковій економіці. • Називає учасників різних ринків: покупців і продавців. • Розуміє роль грошей в ринковому кругообігу . • Знайомий з принципами та механізмами ринкової економіки. • Розуміє основні засади економічних відносин «держава - підприємець» та «держава - людина». • Знає загальні права та обов'язки платників податків. • Розуміє відмінності між потребами, бажаннями і можливостями людини. 	<p>Тема 1. Соціальні цілі економіки Економіка як сфера життя людей. Економічні потреби та блага. Процеси, що забезпечують задоволення потреб: виробництво, розподіл, обмін і споживання. Учасники (суб'єкти) економічних відносин.</p> <p>Тема 2. Сталий розвиток Обмеженість ресурсів. Необхідність раціонального та ефективного використання ресурсів. Вплив діяльності людини на довкілля. Сталий розвиток як спосіб збереження довкілля.</p> <p>Тема 3. Ринкова економіка Принципи ринкової економіки. Кругообіг в ринковій економіці. Попит і пропозиція, ринкова ціна, конкуренція. Функції держави в ринковій економіці. Державний бюджет, податки, напрямки видатків.</p> <p>Тема 4. Економіка</p>

<ul style="list-style-type: none"> • Розуміє необхідність та межі державного втручання в економіку. Розуміє причини корупції. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Аналізує чинники попиту і пропозиції на ринках ресурсів і товарних ринках та їх вплив на ринкову ціну. • Визначає інтереси економічних суб'єктів (підприємців, домогосподарств, держави) в різних ситуаціях. • Визначає способи реалізації власних економічних інтересів в межах законодавства та прав інших осіб; • Оцінює вимоги роботодавців щодо найманих працівників за оголошеннями. • Вміє скласти власне резюме. • Формує навички прийняття рішення з питань сімейного бюджету. • Визначає економічний та юридичний зміст відносин власності. • Визначає переваги та обмеження організації економіки на ринкових засадах. • Визначає потребу власної родини в державній соціальній допомозі. • Вміє господарювати на основі принципів сталого розвитку. • Розпізнає вияви корупції та застосовує механізми їхньої протидії. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Усвідомлює унікальну цінність підприємництва для розвитку економіки. • Підтримує ідею сталого розвитку • Усвідомлює місце власного домогосподарства в економічних процесах, та власні економічні інтереси. • Поважає економічні інтереси інших суб'єктів економічних відносин. • Усвідомлює необхідність навчання впродовж життя. • Знає, що запорукою успішної професійної діяльності є зважена самооцінка власних здібностей та талантів. Нетерпимо ставиться до проявів корупції. 	<p>домогосподарства Домашнє господарство як власник і споживач. Поняття про раціональне споживання. Права споживачів. Бюджет домогосподарств: види доходів, напрямки витрат, заощадження.</p> <p>Тема 5. Підприємництво Підприємницька діяльність. Мета і соціальна відповідальність підприємця. Правовий захист бізнесу.</p> <p>Тема 6. Ринок праці Учасники ринку праці: роботодавці і наймані працівники. Поняття професії, спеціальності, кваліфікації працівника. Заробітна плата як дохід найманого працівника.</p> <p>Тема 7. Любювання інтересів та корупція Поняття лобізму. Сутність корупції та корупціогенних ризиків. Причини та наслідки корупції в економіці та політиці. Шляхи подолання корупції.</p> <p>Практичні заняття</p> <p><i>Орієнтовні теми:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - «Родинний бюджет» - Місцевий бюджет: основні статті доходів та видатків» - «Створюємо бізнес-план власного підприємства» - «Аналіз попиту на ринку праці і складання резюме»
---	---

РОЗДІЛ 7. УКРАЇНА, ЄВРОПА, СВІТ

Знання і розуміння:

- Знає зміст понять: *інтеграція, глобалізація, міграція; Європейський Союз, Європейська політика сусідства, Східне партнерство, міжнародне право, європейське та світове співтовариство, система безпеки і співробітництва в Європі.*
- Знає про масштаби впливу глобалізації на економіку, культуру, довкілля, людину.
- Знає та розуміє причини та наслідки міграційних процесів в Україні та світі.
- Знає умови вступу України до Європейського Союзу.
- Називає міжнародні організації, членом / учасником яких є Україна.
- Називає основні аспекти Європейської політики сусідства.
- Може аргументовано обговорювати витоки і процес європейської інтеграції.

Вміння і навички:

- Аналізує принципи міжнародних відносин.
- Визначає основні функції міжнародних організацій.
- Пояснює взаємозв'язок між нормами міжнародного права і національним законодавством.
- Добирає з різних джерел додаткову інформацію щодо особливостей функціонування ЄС та її інституцій.
- Дискутує щодо перспектив збереження та розширення ЄС, НАТО.
- Описує цілі ООН та компетенцію її органів (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Генеральний секретар тощо).
- Характеризує політику регіонального співробітництва України та систем безпеки.

Установки і цінності:

- Визнає важливість європейського вектору розвитку України.
- Усвідомлює взаємозалежність життя місцевої громади, України, Європи та

Тема 1. Інтеграція та глобалізація

Поняття інтеграції та глобалізації. Вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину. Витоки та процес європейської інтеграції. Міграційні процеси. Види та форми сучасної міграції. Виклики сучасного світу

Тема 2. Міжнародні відносини та міжнародне право

Поняття міжнародних відносин. Особливості міжнародного права. Система безпеки. Міжнародне гуманітарне право. Урядові і неурядові міжнародні організації.

Тема 3. Україна – член європейського та світового співтовариства

Європейське і світове співробітництво. Участь України в ООН, ОБСЄ, Раді Європи, СОТ тощо. Європейський вибір України. Угода про асоціацію Україна – ЄС.

Практичні заняття:

Орієнтовні теми:

«Економічні, соціальні та політичні переваги вступу до ЄС».
 «Організуємо Місію ООН з подолання наслідків стихійного лиха».
 «Молодіжні ініціативи та волонтерство в різних країнах світу».
 «Шукаємо ровесників та однодумців із інших країн для співпраці у рамках соціального проекту засобами Інтернету».
 «Глобальні проблеми сучасності».

	<p>світу.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Усвідомлює роль та значення міжнародних організацій для регіону і світу та України. 	
--	---	--

Рекомендовані ресурси

Офіційні документи:

- *Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини.* укр/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини (скорочене видання)* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *"Хартія для всіх" (дитяче видання "Хартії")* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Декларація ООН з освіти та виховання в області прав людини* / <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/66/137&Lang=E>
- *Глобальні цілі ООН. UN General Assembly, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 21 October 2015, A/RES/70/1* / <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

Посібники Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини (ОДГ/ОПЛ):

- *"Демократичне врядування в школах"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том I з ОДГ/ОПЛ "Навчаючи демократії"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том II з ОДГ/ОПЛ "Зростаємо у демократії"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том III з ОДГ/ОПЛ "Живемо в демократії"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том IV з ОДГ/ОПЛ "Беремо участь у демократії"* укр / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том V з ОДГ/ОПЛ "Досліджуємо права дитини"* укр/рос / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том VI з ОДГ/ОПЛ "Навчання демократії"* укр / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Освіта для демократичного громадянства : посіб. для підготов. вчителів з питань освіти для демократ. громадянства та освіти з прав людини* (вдосконалена версія – вересень 2007) / [Р. Голлоб, Е. Хаддлестон, П. Крапф та ін.] ; пер. з англ. та адапт. Л. М. Ващенко ; за ред. Е. Хаддлестона ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. - К. : НАДУ, 2009. - 92 с. // <http://osvita.khpg.org/files/docs/1366804266.pdf>

Посібники з прав людини та активної участі для молоді:

- *"Компас"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

- *"Компасито"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *"Скажи своє слово"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *"Закладинки"* укр/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Освіта у сфері прав людини у шкільній системі Європи, Центральної Азії та Північної Америки: збірник прикладів кращих практик (2009)* – посібник, розроблений Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ спільно з Радою Європи, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та ЮНЕСКО, доступний російською мовою онлайн за посиланням: <http://www.osce.org/ru/odihr/102230?download=true>
- *Керівні принципи освіти в галузі прав людини для систем середньої школи (2012)*, розроблені Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ – доступний українською мовою онлайн за посиланням: <http://www.osce.org/odihr/93969>

Веб-сторінки міжнародних організацій, що займаються громадянською освітою та освітою у сфері прав людини:

- Рада Європи - <http://www.coe.int/en/>
- Офіс Ради Європи в Україні - <https://www.coe.int/uk/web/kyiv>
- ООН - <http://www.un.org/en/index.html>
- Офіс ООН в Україні - <http://www.un.org.ua/en/>
- ЮНЕСКО - <http://en.unesco.org/>
- ЮНІСЕФ - <https://www.unicef.org/>
- Представництво ЮНІСЕФ в Україні - <https://www.unicef.org/ukraine/ukr/>
- Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ) – <http://www.osce.org/>
- Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ ОБСЄ) – <http://www.osce.org/odihr>
- Координатор проектів ОБСЄ в Україні - <http://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine>
- Європейський центр імені Вергеланда (Норвегія) - <http://ukr.theewc.org/>
- Amnesty International - <https://www.amnesty.org/en/>
- Amnesty International в Україні - <http://amnesty.org.ua/>

Укладачі програми:

Тамара Бакка – доцент факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат педагогічних наук.

Наталія Беца – менеджер проектів у сфері верховенства права і прав людини Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Поліна Вербицька – професор, завідувачка кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка», доктор педагогічних наук.

Оксана Волошенко – науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, менеджер медіа освітніх програм Академії української преси.

Раїса Євтушенко – головний спеціаліст Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОН України.

Тетяна Мелешенко – доцент, заступник декана факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Олександр Мокрогуз – доцент, завідувач кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського, кандидат педагогічних наук.

Олег Муза – професор Академії адвокатури України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Вікторія Павловська-Кравчук – директор НВК - гімназії «Вересень», м. Харків, кандидат юридичних наук.

Тетяна Ремех – завідувач відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук.

Елла Ситник – вчитель історії та правознавства СШ № 250 м. Київ.

Наталія Ступницька - керівник програми з верховенства права і прав людини Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Ольга Педан-Слепухіна – вчитель-методист з історії СЗШ № 65 м. Львів.

Автори програми висловлюють щирю вдячність українським вчителям, викладачам, науковцям, які взяли участь в обговоренні концепції програми, що сприяло її доопрацюванню.

Особлива подяка адресується експертам міжнародних організацій, а саме: Ірині Сабор і Христині Чушак (Європейський центр імені Вергеланда, Норвегія), Володимиру Селіваненку (Міжнародна амністія в Україні), Агаті Лучинській (Фундація «Школа з класом», Польща), Маре Ойя (Департамент гуманітарних наук Талліннського університету, Естонія), Рітті Міккола (Фінська асоціація викладачів історії) за ресурсну підтримку, а також глибокий професійний аналіз програми та рекомендації щодо її удосконалення.